

УДК 911.52

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПТК

Ірина Булавенко

Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. П. Дорошенка, 41, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: ibulavenko@gmail.com

Наведено трактування термінів “формування” і “функціонування” природних територіальних комплексів, їхній взаємозв’язок. Процеси в ПТК розглянуто як сучасні просторово-часові потоки речовини та енергії, взаємодію фізичних, хімічних і біологічних властивостей, що є в основі його саморегулювання (самоформування). Через це стверджено, що формування і функціонування ПТК є процесом двоєдним.

Ключові слова: ПТК, формування, функціонування, аналіз.

Для сучасного етапу розвитку ландшафтних досліджень характерна така різноманітність поглядів, трактувань, підходів до основних, часто вихідних понять, що вже проблематичним стало розуміння написаних теоретичних розробок і особливо результатів дослідження без урахування вихідних наукових позицій автора.

У ході вивчення ПТК нам принципово важливим є сприйняття терміна “ПТК” як специфічної природно-історичної формaciї та відповідне тлумачення “формування ПТК” та “функціонування ПТК”.

Як синонім до ПТК часто використовують терміни “географічний комплекс” (геокомплекс) [4], “природна територіальна одиниця”, “природна територіальна єдність”, “ландшафтна система”, “ландшафтний комплекс”, “геосистема” тощо. Окрім ПТК, часто виділяють інші комплекси, які складаються з іншого набору компонентів, зокрема, це природно-аквальні комплекси, природно-історичні антропогенно-модифіковані комплекси, природно-історичні антропогенні комплекси, а також природні геосистеми, природно-технічні системи тощо.

Кожен ПТК індивідуальний за характеристиками, тому що формування комплексів залежить від вихідних умов місця. Це “місце” (топос) не можна описати як випадкове поєднання компонентів, бо в процесі генезису тут нашарувалися відклади різного походження або ж утворилися під впливом біоти, тому воно займає свою позицію в географічних координатах, висоті над рівнем моря, віддаленості від моря, у системі впливу атмосферної циркуляції, у впливі астрономічних чинників. Дуже важливою є також позиція стосовно сусідніх гекомплексів, бо їхні не інертні. Стосовно інших термінів зазначимо, що ми поділяємо думку вчених: процеси функціонування охоплюють усі зміни, які відбуваються в природних комплексах упродовж їхнього існування [6].

Окремий ПТК сам по собі також функціонує як єдність, бо його природні компоненти настільки взаємопов'язані, що сформований ними ПТК стає цілісною природною системою. Вона, проте, є відкритаю, бо утримує речовину, енергію та інформацію від природного середовища та передає їйому свої внутрішні потоки [1].

До компонентів ПТК належать: літологія, ґрунт, рослинність, тваринний світ, водні та повітряні флюїди тощо.

Кожний компонент розглядають як особливий рівень організації речовини в географічній оболонці, який прийнято вважати первинним [6]. У ньому відбуваються свої процеси. Якщо ПТК вважати композитом, що складений із компонентів, то цей композит є наслідком тривалого формування. Ми трактуємо сформований ПТК як своєрідний результат процесу взаємодії компонентів на сучасний момент. Процес не припиняється, формування продовжується бо ПТК таким способом живе, розвивається, формується, трансформується, проходячи певні стани, стадії, сукцесії й інші гомеостази, що формують узгоджене, “притече” поєднання елементів, які утворили певну цілісність, єдність зі своєю структурою, яку називаємо геокомплексом, ПТК, геосистемою.

Отже, ПТК – це природно-територіальна єдність, яка сама себе сформувала завдяки процесам, що лімітовані місцем і часом взаємодії між компонентами в конкретному місці зі своїм середовищем. Тобто ПТК є результатом розвитку і саморозвитку, структурованим природно-історичним тілом, що постійно розвивається і саморегулюється.

Кожен елемент природно-територіального комплексу має своє “життя” і впливає на інші елементи, тобто живе під впливом власної специфіки (властивостей, будови), навколошнього середовища та зовнішніх чинників (випромінювання сонця, адвективного тепла, вологи, міграції хімічних елементів, дії гравітації тощо). Тому доцільно виділити кожен компонент окремо як блок специфічного функціонування, як об’єкт, на який відбувається вплив (дія), і як об’єкт, який здійснює безпосередньо дію на інші блоки, що формують цілісний ПТК. Виділення “окремих” блоків ПТК є лише засобом для ліпшого іхнього аналізу і трактування.

Розуміння терміна “формування ПТК” як процесів взаємодії елементів цього місця (топосу) з зовнішніми чинниками і поміж собою протягом тривалого часу спонукає до вивчення етапів формування цього ПТК, тобто послідовного ланцюга станів ПТК. Це ж стане підставою для діагнозу та ретроспекції. Ретроспекція¹ можлива, якщо зробити правильний діагноз, що, відповідно, потребує, розуміння процесів сучасного функціонування і формування новоутворень, тобто життєдіяльності, метаболізму. Отже, ПТК є результатом трансформування місця й одночасно індикатором місця та ймовірного “сценарію” його розвитку.

Термін “функціонування ПТК” є не менш важливим для тлумачення життя природи. У науковій літературі його трактують неоднозначно: стосовно ПТК як цілісної формациї з одним виходом чи стосовно ПТК як композита з відповідною сукупністю процесних взаємодій.

За А. Ісаченком, функціонування ПТК є сукупністю всіх процесів обміну та перетворення енергії в ПТК. Г. Макуніна виділила два основні аспекти у вивченні функціонування ПТК – просторово-структурний та динамічний. Просторово-структурний аспект вивчення природних комплексів передбачає вивчення внутрішньої структури положення в просторі масштабнішого за рангом геокомплексу, генезису, властивостей морфологічних одиниць. Динамічний аспект ґрунтуються на вивчені потоків речовин та енергії між його структурними частинами із зовнішнім середовищем, яке забезпечує специфіку функціонування ПТК і розвиток його в часі [5].

¹ Ретроспекція (з лат. *retrospectare* – погляд назад) – огляд того, що було в минулому.

На нашу думку, обидва аспекти потрібні, однак їх треба застосовувати доцільно: як зовнішній прояв (наприклад, у випадку дешифрування аерокосмознімків з використанням альбедо поверхні ПТК) або ж для аналізування внутрішніх взаємодій (наприклад, у ході дослідження “дихання ґрунту” і емісії CO_2 з поверхневого діяльного шару ПТК).

Ми вважаємо, що під час вивчення конкретного ПТК функціонування ландшафтних комплексів треба розглядати як інтегральний процес, який складається з багатьох складових процесів, які мають фізико-механічну, хімічну чи біологічну природу.

Процес функціонування показано на рисунку. Він є досить складним, його вивчення потребує багаторічного та стаціонарного способу дослідження. Такі дослідження проводили на географічних стаціонарах: Марткопському географічному (Тбілісі), Розтоцькому ландшафтно-геофізичному (Львів), Димерському (Київ) та в Інституті географії Сибіру (Іркутськ).

Схема розуміння процесів функціонування.

Отже, ПТК є просторовою формациєю, яка утворилася як наслідок генезису конкретного місця під дією зовнішніх та внутрішніх чинників. Процеси формування цього ПТК мусимо розглядати як сукупність складних поєднань взаємодій фізичних, хімічних, біотичних, що власне формують ПТК, його властивості, і які є в основі його самоформування, саморегулювання і водночас становлять суть функціонування ПТК.

Через це стверджуємо, що формування і функціонування ПТК є процесом двоєдиним і нерозривним. Таке розуміння ПТК дає підстави для адекватного підбору

методів аналізу, які дають змогу наявні властивості ПТК вимірювати окремо, проте з розумінням їхнього поєднання та взаємозалежності в сукупності така позиція дає підстави трактувати ПТК і як процес, і як результат функціонування в процесі формування. Процес формування ПТК можна описати показниками просторово-часових потоків речовини й енергії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Беручашвили Н.* Методы комплексных физико-географических исследований : учебн. / Н. Беручашвили, В. Жучкова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1997. – 320 с.
2. *Булавенко І.* Вивченість проблематики функціонування природно-територіальних комплексів / І. Булавенко // Матеріали VIII міжнарод. наук. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених / за ред. проф. Л. І. Зеленської. – К. : ГНПП “Картографія”, 2011. – Вип. 8. – С. 180–181.
3. *Василега В.* Ландшафтна екологія : навч. посіб. / В. Василега. – Суми : Вид-во СумДу, 2010. – 303 с.
4. *Исащенко А.* Ландшафтovedение и физико-географическое районирование / А. Исащенко. – М. : Высш. школа, 1991. – 366 с.
5. *Макуніна Г.* Методы полевых физико-географических исследований. Структура и динамика ландшафта : учеб.-метод. пособие / Г. Макуніна. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 115 с.
6. *Міллер Г.* Ландшафтознавство: теорія і практика : навч. посіб. / Г. Міллер, В. Петлін, А. Мельник. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 172 с.

*Стаття: надійшла до редакції 08.05.2013
доопрацьована 17.07.2013
прийнята до друку 10.10.2013*

RELATIONSHIP OF FORMATION AND FUNCTIONING OF NATURAL TERRITORIAL COMPLEXES

Iryna Bulavenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko Str., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine,
e-mail: ibulavenko@gmail.com*

The article is filed interpretation of the term “formation” and “functioning” natural territorial complexes and their relationship. Processes in NTC looks at how modern spatio-temporal flows of matter and energy, the interaction of physical, chemical and biological properties that underlie its self-forming. Therefore we think that the formation and functioning of NTC is a twin process.

Key words: NTC, formation, functioning, indicator analysis.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПТК

Ирина Булавенко

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, 79000, Львов, Украина,
e-mail: ibulavenko@gmail.com

Приведено трактовку терминов “формирование” и “функционирование” природных территориальных комплексов, их взаимосвязь. Процессы в ПТК рассмотрено как современные пространственно-временные потоки вещества и энергии, взаимодействие физических, химических и биологических свойств, лежащих в основе его саморегулирования (самоформирования). Поэтому формирование и функционирование ПТК является процессом двуединым.

Ключевые слова: ПТК, формирования, функционирования, анализ.